

Citation:

C. van de Kieft, Levensbericht F.L. Ganshof, in:
Jaarboek, 1980, Amsterdam, pp. 208-212

Herdenking van

Frans Lodewijk Ganshof

(25 maart 1895 – 26 juli 1980)

door C. van de Kieft

Geboren in 1895 te Brugge, waar hij ook zijn middelbare schoolopleiding genoot, studeerde Frans Lodewijk Arthur Maria Ganshof aan de Rijksuniversiteit te Gent en behaalde daar twee doctoraten, één in de letteren en wijsbegeerte (1921) en één in de rechten (1922). Hij verbreedde zijn basis aanzienlijk in Parijs; daar studeerde hij aan de faculteiten der letteren en der rechten, de Ecole des Chartes en de Ecole Pratique des Hautes Etudes. Onder zijn leermeesters zijn het vooral Henri Pirenne en Ferdinand Lot geweest die zijn wetenschappelijke vorming hebben bepaald. Aan Pirenne en diens werk wijdde hij in 1927 een „leçon d'ouverture” waarmee hij een cursus geschiedenis der middeleeuwen opende aan de Rijksuniversiteit te Gent en in 1936 een verhandeling onder de veelzeggende titel „Henri Pirenne. Le maître. L'histoire”. In 1951 herdacht hij Ferdinand Lot na diens overlijden met een uitvoerig artikel in De Revue Belge de Philologie et d'Histoire. Ook Lot placht hij als „mon maître” aan te duiden.

Ganshof maakte een snelle en voorspoedig wetenschappelijke carrière. Na in 1919 als „Attaché” bij de Belgische delegatie voor de vredesconferentie te Parijs werkzaam te zijn geweest – wellicht een unieke ervaring voor de historicus in spe – en van 1922 tot 1923 advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel te zijn geweest – wellicht een nuttige ervaring voor de rechtshistoricus in spe – werd hij reeds in dat zelfde jaar 1923 benoemd tot docent aan de Rijksuniversiteit te Gent en in de loop der tijden belast met een reeks van uiteenlopende cursussen, zoals „Encyclopedie van de geschiedenis”, „Instellingen der Middeleeuwen”, „Oefeningen over de geschiedenis (middeleeuwen)”, „Geschiedkundige kritiek en toepassing op een periode van de geschiedenis (partim)”, „Rechtsgeschiedenis”, „Geschiedkundige inleiding tot het Burgerlijk recht”, maar ook „Grondige studie van de politieke, maatschappelijke en culturele geschiedenis van de Byzantijnse en Slavische wereld (Byzantijnse periode)”. Als opvolger van Pirenne werd hij in 1929 tot buitengewoon hoogleraar, in 1933 tot gewoon hoogleraar benoemd en als zodanig heeft hij tot 1961 in onderwijs en onderzoek op waarlijk schitterende wijze de „Gentse historische school”, gesticht mag men wel zeggen door Pirenne, voortgestuwd, samen met eminente collega's als Van Werveke, Verlinden (beide eveneens Pirennianen), Strubbe uit Leuven, en de wat jongere Dhondt, een wetenschappelijk kleinkind van Pirenne. Hij vervulde vele bestuurlijke functies, genoot een internationale faam en ontving zeer veel eerbetoen. Zo was hij in 1946 titelhouder van de Franqui-prijs en ontving eredoctoraten aan liefst twaalf universiteiten in Frankrijk, Engeland, Duitsland en Algiers. Hij was buitenlands of corresponderend lid van talloze Akademies van

Wetenschappen, waaronder sinds 1949 onze eigen Akademie, lid en erelid van het (Nederlands) Historisch Genootschap, en ook corresponderend lid van de „Zentral-direktion” der Monumenta Germaniae Historica” (1954), wat wel iets meer betekent dan een gewone onderscheiding. Als graag geziene gast heeft hij talloze lezingen gehouden aan universiteiten, congressen, en wat dies meer zij, en zelfs cursussen gegeven in Amerika. Zijn wetenschappelijke produktie manifesteert zich vanaf 1919 in een vrijwel onafgebroken stroom van publikaties tot 1970, om dan langzaam af te ebbem. In juli van dit jaar is hij rustig heengegaan in Brussel, waar hij het grootste deel van zijn leven gewoond heeft.

De onvoorstelbaar grote produktie van Ganshof maakt het niet gemakkelijk een greep te krijgen op de wetenschappelijke aard ervan. In een door hemzelf samengesteld „relevé bibliographique sommaire”, lopend van 1919 tot en met 1966, telt men 20 boeken en andere zelfstandige geschriften (hij noemt ze brochures) en 222 artikelen, een gemiddelde derhalve van vijf publikaties per jaar. In dit oeuvre kunnen een aantal categorieën onderscheiden worden. De eerste wordt gevormd door syntheses, in de zin van geschiedenissen van landen, of perioden, vaak als delen van of bijdragen tot een handboek, doch ook als zelfstandige publikaties. Enkele van de bekendste – een uitputtende opsomming zou hier natuurlijk te ver voeren – zijn „Les destinées de l'Empire en occident de 395 à 888” (met Lot en Pfister) in de „Histoire du Moyen Age” van Glotz, daterend uit 1934; „La Flandre sous les premiers comtes” van 1943, „La Belgique carolingienne”, 1958; „La Flandre” in de „Histoire des institutions françaises” van Lot en Fawtier, 1957; „Le Moyen Age” in de „Histoire des relations internationales” van Renouvin, deel I, 1953; voorts bijdragen aan de „Propyläen Weltgeschichte”, „De Pelgrimstocht der Mensheid”, de „Algemene Geschiedenis der Nederlanden”, en aan het grote verzamelwerk „Karl der Grosse, Lebenswerk und Nachleben”, later in het Engels vertaald en als afzonderlijk boek uitgegeven. Het zijn soliede, gedegen overzichten, steunend op zijn omvangrijke kennis en misschien ook wel op de vele cursussen die hij gegeven heeft, maar ook op het directe contact met de bronnen. En hier stuiten we dan terstond op een fundamentele trek bij Ganshof: de opvatting dat alles rechtstreeks uit de bronnen moet zijn opgebouwd, ook die geschiedbijdragen die een synthetisch karakter dragen. Treffend is wat hij schrijft in de inleiding tot zijn bijdrage aan de „Histoire des relations internationales: „Celui-ci (= l'auteur) tient à préciser qu'une grande partie de sa contribution a été composée directement au départ des sources; il regrette de n'avoir pu renvoyer à celles-ci”. Het werk mocht immers geen noten bevatten!

Dat de bronnen inderdaad het „vertrekpunt” van zijn onderzoek zijn blijkt duidelijk uit de werken die we tot een tweede categorie kunnen rekenen. Het zijn de uitgebreidere studies over bijzondere onderwerpen, welke grotendeels liggen op de terreinen waarop hij zich vanaf zijn beginjaren het liefst bewoog, het recht, de instellingen, het bestuur, de juridisch-sociale structuur. Zijn eerste publikatie in deze categorie, van 1926, is al een model van uitputtend bronnenonderzoek en klare presentatie van de resultaten: „Études sur les ministeriales en Flandre et en Lotharingie”. Na een overzicht van de voorgeschiedenis worden de verschillende theorieën inzake de ministerialiteit uiteengezet, gevolgd door een minutieuze beschrijving van de ministerialen-families en hun juridisch en sociaal statuut in achtereenvolgens Lotharingen en Vlaanderen, afgesloten met een generale conclusie, en gebaseerd op

verhalende, diplomatische en legislatieve bronnen. Een soortgelijke opbouw vertoont zijn studie van 1932 over de kasselrij-rechtbanken in Vlaanderen: een geografisch descriptief gedeelte en een analyse van functie, competentie en oorsprong van deze rechtbanken. Grootser van opzet is de studie waaraan zijn naam wel het langst verbonden zal blijven en die hij zeer bewust een vragende titel heeft meegegeven: „Qu'est-ce que la féodalité?” Zij verscheen in 1944, werd herzien en herdrukt, bijgewerkt en vertaald in het Engels en Duits (beide vertalingen onder zijn nauwlettend toezicht) en voorts in het Portugees, Spaans, ja, zelfs in het Japans, doch niet in het Nederlands. Hier gaat het inderdaad om de vraag wat te verstaan is onder feodaliteit. Ganshof vat dit op, niet als een maatschappijvorm, maar enger, als een geheel van instellingen die de wederkerige verplichtingen beheersen tussen de senior en de vazal, de feodo-vazallitische betrekkingen derhalve gezien als een juridisch verschijnsel. Geen sociale of politieke, maar een institutionele geschiedenis, zoals hij zelf met nadruk in zijn inleiding zegt. Het is, alweer, een volmaakt sluitend geheel, waarin een in wezen privaatrechtelijk verschijnsel geschetst wordt in zijn oorsprong, ontwikkeling en hoogste bloei en in zijn uitwerking op de structuur van de staat. De belangrijkste bronnen worden niet alleen in de noten signaleerd, maar waar het pas geeft – en dat is dikwijls – in de tekst zelf geciteerd en vertaald. Naast het beroemde boek van Marc Bloch, „La société féodale”, waarin het meer om de sociale structuren gaat, is Ganshofs boek een volstrekt onmisbaar werk voor ieder die zich met de feodaliteit wil bezig houden.

Dezelfde rechtshistorische en institutionele inslag en dezelfde vragende benadering zien we in de andere grote thematische studie, namelijk die over de capitularia, ditmaal eerst in het Nederlands gepubliceerd, in 1955. Ook nu de titel in de vragende vorm: „Wat waren de capitularia?”. De verhandeling werd door hemzelf vertaald en bijgewerkt in het Frans, en onder zijn toezicht vertaald in het Duits. Uitgaande van de faam die Karel de Grote bij vroegere historici had als groot wetgever, stelt Ganshof zich de vraag of de capitularia eigenlijk wel kunnen gelden als een groot stuk wetgeving, een vraag die naar zijn mening slechts te beantwoorden is als men de capitularia eerst bestudeert als een geheel van juridische bronnen, en dan niet naar inhoud maar naar hun externe aard. Behandeld worden derhalve zaken als terminologie, classificatie, wijze van totstandkoming, het gezag waarop ze berusten, de redactie, de promulgatie, de stof die ze bestrijken gezien vanuit het gezichtspunt der rechtshistorie. Hier komt Ganshof tot een hoogtepunt, men is haast geneigd te zeggen dat hij hier zijn ideaal bereikt: een rechtshistorische studie, niet gebaseerd op de bronnen, maar die bronnen zelf tot object hebben, en uitgaand van een beperkte vraagstelling, „la question „qu'étaient les capitulaires?” sans plus”, zoals hij het zelf uitdrukt. Er is op bepaalde punten kritiek uit te oefenen, bv. over de rol die de *consensus populi* volgens Ganshof heeft bij de totstandkoming van de in de capitularia neergelegde besluiten. Maar het zegt wel iets, dat in het recente „Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte” het artikel „Kapitularen” aanvangt met de letterlijke aanhaling van zijn definitie van capitularia, gevolgd door de uitspraak: „Von dieser Definition F.L. Ganshofs muss heute jede Beschäftigung mit den Kapitularen ausgehen”. Terloops zij opgemerkt dat de vraag of capitularia als een monument van wetgeving moeten worden gezien, door Ganshof met een duidelijk neen wordt beantwoord, een resultaat dat geheel past in de relativering en nuancering die hij ook in andere studies aanbrengt in het beeld van Karel de Grote, en waarop ik nog terugkom.

Tot deze categorie van thematische onderzoeken, die, naar zijn eigen zeggen, dikwijls slechts de bedoeling hebben een status quaestionis te geven, behoren de studies over de immuniteit, het tolwezen, het gezantschapswezen, het bewijsrecht, het statuut van de vreemdeling, alle betrekking hebbend op het Frankische rijk.

Die voorliefde voor de vroege middeleeuwen, en in het bijzonder voor het Frankische rijk, vinden we terug in de derde categorie van werken, de artikelen gepubliceerd in tijdschriften en feest- of memoriabundels, ruim 220 in totaal. Bijna de helft daarvan, om precies te zijn, 102 nummers, behandelen bepaalde aspecten of detailproblemen uit de Frankische periode. Wel krijgen daarnaast ook onderwerpen als stedelijke constituties, agrarische structuur, Vlaanderen en de gebeurtenissen van 1127/1128, feodale rechtbanken, Vlaams procesrecht in de 12e en 13e eeuw de aandacht, maar de eind-indruk blijft: Ganshof is de historicus par excellence van de Frankische en vooral de Karolingische instellingen. Ook, ja vooral, in deze categorie treft ons weer het primaat van de bronnen. Vele van de titels van zijn geschriften beginnen met de woorden „note sur”, „notes critiques sur”, „observations sur”, „aantekeningen over”, bv. „Notes sur deux capitulaires non datées de Charlemagne” van 1947, of „Observations sur le synode de Francfort de 794” van 1946. Zij worden gepresenteerd als bescheiden onderzoeken, die, gericht op één of enkele bronnen, een bijdrage kunnen leveren tot de kennis van de rechtsgeschiedenis, de kerkelijk-institutionele, de agrarische geschiedenis, enz. Maar we treffen ook bredere opstellen aan, over de kroning van Karel de Grote, de functie van de onderdaneneed en van het geschreven woord, kerk en koninklijke macht, de idee van het keizerschap bij Lodewijk de Vrome. Ganshof wordt niet moe de bronnen te citeren. Artikelen waarin meer dan de helft van de ruimte wordt ingenomen door verwijzingen naar en citaten uit de bronnen en verwijzingen naar de moderne literatuur zijn geen uitzonderingen. Al deze Frankische studies geven, te zamen genomen een duidelijk beeld van de institutionele structuur van het Frankische en vooral van het Karolingische rijk. De hoofdlijnen heeft hij ook herhaaldelijk geschetst in zijn bijdragen aan de verzamelwerken die ik noemde. In de belichting van die institutionele structuur onderkennen we duidelijk de nuchtere, relativerende tendentie, waarover ik reeds sprak, de sterke nadruk op het gebrekkige of eigenlijk geheel inadequate bestuursapparaat van het reusachtige en ogenschijnlijk zo glansvolle rijk van Karel de Grote. Twee artikelen uit de jaren vlak na de Tweede Wereldoorlog zijn zelfs geheel aan dit aspect gewijd en dragen de veelzeggende titels: „L'échec de Charlemagne”, 1947, en „La fin du règne de Charlemagne, une décomposition”, 1948. Ganshof schroomt niet te constateren dat Karel de Grote gefaald heeft omdat hij de Frankische staat achtergelaten heeft zoals hij haar aangetroffen had, zonder een regeringsapparaat te scheppen dat in staat was geweest het rijk naar behoren te besturen. Alles was en bleef afhankelijk van zijn persoonlijke activiteit, en als die activiteit in de jaren na 806 bedenkelijk afneemt staat het grote rijk bijkans voor de ontbinding. Men onderschatte niet de heilzame uitwerking die dit kritisch beeld van de Karolingische staat gehad heeft op de vaak overdreven, soms zelfs mythische visie die men bij vroegere schrijvers aantreft over de grote keizer en zijn unieke prestaties. Het is overigens niet toevallig dat in diezelfde na-oorlogse jaren Heinrich Fichtenau in zijn boek „Das karolingische Imperium”, 1949, zeer sterk de nadruk legt op de donkere zijde van een samenleving die sociaal en geestelijk gezien nog niet in

staat is te leven naar de van boven af opgelegde christelijk-ethische normen, Fichtenau die dan ook met vreugde de kritische studies van Ganshof begroet!

Men mag het betreuren, dat Ganshof de vele detailstudies over het Karolingische rijk niet in een grote synthese heeft samengevat. Jarenlang heeft men van hem „la publication d'un Charlemagne” verwacht, zoals Edouard Perroy het zo kernachtig zegt. Zelf sprak hij er ook over. Het is er niet van gekomen. Was een synthese van het reusachtige materiaal dat hij verzameld had een te zware opgave of een opgave die niet strookte met de aard van deze door de bronnen welhaast gebiologeerde geleerde?

Zeker is dat Ganshof ook niet de man was van grote baanbrekende nieuwe hypothesen, zoals Pirenne, of van nieuwe benaderingen der geschiedenis, zoals Marc Bloch. Zijn onmiskenbare grootheid ligt in de acribie, de minutieuze bronnen-interpretatie en de systematisch-descriptieve presentatie, die het best in diepgaande studies van beperkte omvang tot hun recht komen, in zijn liefde voor de bronnen, die – dat mag men hem nageven – de basis zijn en blijven van elk historisch onderzoek en van elke historische conceptie.

Ganshofs kracht heeft ongetwijfeld ook gelegen in het universitaire onderwijs, zowel in de vorm van cursussen, die dikwijls na verloop van jaren in druk verschenen, alsook en vooral in de werkcolleges, de seminaries voor gevorderde studenten, waar hij op een uiterst levendige en haast dominerende wijze de bronnenkritiek demonstreerde, maar de studenten ook tot zelfstandig werken aanzette. Want Ganshof was een gepassioneerd docent en spreker. Met zijn sterke persoonlijkheid – ook in fysieke zin – vulde hij als het ware de ruimte en oefende hij een sterke werking uit op zijn gehoor. Zeer veel van zijn publikaties vloeiden trouwens voort uit de seminaries, wat hij dan steeds plichtsgetrouw in een noot vermeldde, nu en dan zelfs met de namen van de deelnemers, onder wie we dan soms latere eminente historici herkennen. De studie over de capitularia blijkt zelfs in een lange reeks van seminaries, zich uitstreckende over tien jaar, te zijn voorbereid. Zijn eigen bibliotheek groeide uit tot een groot apparaat, van het verzamelde documentatie-materiaal stelde hij op genereuze wijze delen aan anderen ter beschikking, wanneer dat materiaal hun van nut kon zijn. Zo schonk hij Niermeyer na het gereedkomen van de eerste aflevering van diens middeleeuws Latijnse lexicon een omvangrijk en waardevol dossier met lexicologische aantekeningen op het gebied van de middeleeuwse instellingen, en zijn Gentse collega Van Werveke een zeer belangrijke documentatie over „burgus”.

Hoffelijk, ietwat formeel, maar toch zeer levendig en zwierig in de omgang met collega's, vrienden en vakgenoten, royaal in het geven van eerbetoon maar er zelf ook gevoelig voor, voorzichtig en beleefd maar zich duidelijk uitsprekend als hij met anderen van mening verschilde, nauwgezet dankend voor toegezonden overdrukken of verleende gastvrijheid, zo zal hij in de herinnering van velen blijven voortleven. Maar zijn plaats in de mediëvistiek heeft hij gekregen en zal hij nog lang behouden door het in de ware zin grondlegend werk dat hij verricht heeft in de loop van zijn lange leven en dat steeds weer het uitgangspunt zal zijn voor alle onderzoekers die zich bezig houden met de geschiedenis van de instellingen der middeleeuwen.